

Роль вербальних засобів у формуванні основ морально-свідомої особистості на засадах народної педагогіки

У статті розглянуто систему вербальних засобів та визначено їх місце і роль у формуванні морально-свідомої особистості на засадах народної педагогіки.

Ключові слова: народна педагогіка, вербальні засоби, моральна свідомість, формування моральної свідомості, виховання, виховний процес, суб'єкти виховання, система виховної роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах сьогодення питання виховання є ключовим у демократичному соціумі, оскільки у вирішенні задач прискорення соціально-економічного розвитку країни, науково-технічного прогресу різко підвищується роль внутрішніх ресурсів людини. До них відносяться рівень її освіти, загальної і професійної культури, стан психічного і фізичного здоров'я, моральні якості, принципи поведінки. Тим часом духовний вакуум став ознакою нашого життя. Діти ростуть пасивними споживачами суспільних благ, не здійснюючи над собою найменших зусиль.

Перша і на нашу думку найголовніша причина в тому, що в українському суспільстві в останні десятиліття відбулося відчуження вихованості, освіченості від життя, країні не потрібна освічена вихована особистість. І як результат – українська сім'я з однієї сторони, а школа з іншої не справляються з споконвічно притаманною їм виховною функцією. Батьки і учителі не чують і не розуміють дітей, а діти – батьків і учителів. Втрачається найголовніше, на чому споконвічно стояла українська виховна система це – духовність і глибинна моральність, яку діти черпали від діда-прадіда до батька і сина з глибокої народної криниці виховного досвіду, де головним засобом споконвічно було слово.

Аналіз досліджень і публікацій... Взаємозв'язок, взаємозалежність слова і свідомості помітили ще філософи древності. Найчастіше слово ототожнювалося з світовим розумом, а свідомість – з людським духом. Вперше вчення про слово-логос увів до філософії Геракліт, пізніше – Платон і Аристотель. Софісти, неоплатоністи, представники християнських вчень не припиняють спроб по-новому інтерпретувати поняття логосу як світового розуму і духу, пропорційності і гармонії, об'єктивної закономірності й ідеальної субстанції: Бога-отця і Бога-сина, слова і думки... [6, с.68].

Л.Виготський, вивчаючи вищі психічні функції, зокрема мислення і мову, дійшов висновку, що вони є ключем розуміння природи людської свідомості. Мова така ж давня, як і свідомість, мова є практична, існуюча для інших людей, а отже, і для самого себе свідомість. Не тільки думка, а й вся свідомість, її розвиток пов'язані з розвитком слова: «Свідомість відбиває себе в слові, як сонце в малій краплинці води. Слово належить свідомості, як малий світ великому, як жива клітина організму, як атом космосу. Воно і є малим світом свідомості. Усвідомлене слово є мікрокосм людської свідомості» [8, с.301]. О.Леонтьєв, досліджуючи психологічні механізми свідомості, зауважує, що процес її виникнення – це шлях від сприйняття суб'єктом психічного образу (через діяльність і комунікативність) до виникнення внутрішніх дій та операцій у мозку [12, с.169-173]. Завдяки співпраці мови і мислення психічний образ через діяльність, зокрема комунікативну, усвідомлюється людиною. Так слово стає причиною, засобом та наслідком виникнення мислення і свідомості. Важливого значення у формуванні свідомості набуває зміст слова. Адже свідомість в цілому має смислову побудову: «Смислотворча діяльність значень приводить до відповідної смислової побудови моральної свідомості» [7, с.165].

У свій час І.Я.Франко, один із перших українських дитячих літературних критиків, підкреслював значення казки у моральному вихованні дітей. Він вважав, що саме образи і мова казки формують моральні почуття дитини, а через них – моральну свідомість: «Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин... Відси вони винесуть перші і міцні основи замішування до чесноти, правдомовності і справедливості...» [22, с.74]. «Оці прості сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудеться, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті» [22, с.170]. З наведеного ми бачимо, що дитина через почуття засвоює знання про добро і зло. «Діти люблять звірів, – писав Франко, – чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й казки про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі ще починають говорити, думати і поводитися як люди...». «Говорячи ніби про звірів, вона (казка) одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати: «Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних баранів, вовків та ослів мова, а про вас самих, з вашою глупотою, з вашим лінивством... з усіма вашими звірячими примхами та забавами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, думки, слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли – не їх, а себе самих!» [22, с.169].

Надзвичайно цінною є педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського про роль слова у виховному процесі. «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культу:

культ Батьківщини, культ людини, культ книжки, культ рідного слова» [20, с.201]. Знаючи, яку необмежену владу має над людиною слово, вчений відстоює його право бути провідним засобом і методом у педагогіці. Він вважав, що виховання словом – найскладніше і найважче в цій науці. Абсолютно безпідставним є твердження, що словесні засоби – вада навчально-виховної роботи. «Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця. Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідною, починаються з невміння вчителя говорити з учнями» [20, с.321]. «Вербальний метод виховання – такий ярличок іноді приклеюють до того, без чого неможливе формування людської душі, – до живого слова вчителя, до яскравих, хвилюючих розум і серце книжок» [20, с.264]. «В руках батька, вчителя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, родини, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [20, с.160]. У статтях «Слово вчителя в моральному вихованні», «Слово про слово», «Слово рідної мови», «Джерело невмирущої криниці», «На трьох китах» та ін. він висвітлює навчальні та виховні можливості мови, усного і друкованого слова.

На прикладі співставлення думок двох велетнів з царини української філософії, літератури, педагогіки – І.Франка та В.Сухомлинського – ми простежуємо взаємозв'язок художнього слова, почуття, мислення і уяви у формуванні моральної свідомості дитини через такі вербальні засоби, як дитячий фольклор, авторське художнє слово. Роздуми великих українських вчених про роль слова у формуванні морального обличчя людини перекликаються з думками ще одного великого українця-філософа П.Юркевича: «Слово як вираз всебічного уявлення про речі – ніби стара монета; цей його бік, даний у писемності, в простому спілкуванні. Як художній витвір народного духу, слово – то дорогоцінний метал, який заново відкопується у глибинах духу, що говорять» [23, с.2].

Формулювання цілей статті... Метою публікації є вичленення та розгляд вербальних засобів народної педагогіки як системоутворюючих у формуванні морально-свідомої особистості.

Виклад основного матеріалу... Моральна свідомість – це ідеальне відображення і впорядкування реальності власне моральної, тобто моральної практики і моральних відносин. Вона формується під впливом сукупності певних норм, заборон та вимог, що регулюють людську діяльність і поведінку і виявляється в моральних принципах, моральних мотивах, ціннісних орієнтаціях, моральних ідеалах особистості. Всі вищезазнані структурні одиниці моральної свідомості є породженням людського розуму і слова. Народна педагогіка ще на зорі людства відмітила взаємозв'язок емоцій, слова та поведінки, створила універсальні засоби впливу слова на формування моральної свідомості дорослих і дітей.

Відомий український педагог М.Стельмахович у своїй монографії «Народна педагогіка» відзначає особливу роль словесного виховання. Найголовнішими народними методами словесного виховання, за М.Стельмаховичем, є пояснення, порада, застереження, бесіда, переконання, прохання, словесна заборона, заохочення, схвалення, розповідь тощо [17]. Ці методи за допомогою різноманітних засобів, серед яких слід виділити фольклор, релігію, громадську думку, формували моральну свідомість людини упродовж тисячоліть. Слово, донесене до дитини через релігійні моральні заповіді, пісню чи казку, громадський осуд чи схвалення, ставало головним чинником формування моральної свідомості людини. Моральні народні приписи висували перед дитиною цілий ряд обмежень її діяльності.

Якщо потрібно було щось заборонити, то це робилося дуже мудро. Дитячу допитливість, енергійну пізнавальну діяльність часто зупиняло мамине або бабусине «зась» (не можна!) Але хоч воно і звучало категорично, проте дитиною сприймалося належно, бо було обумовлене значущим словесним поясненням: не можна руйнувати гнізда птахів, бо будуть на руках і обличчі веснянки або ластівки підпалять будинок; не можна брати в руки жабу, бо будуть бородавки; не можна колихатися на стільчику, бо колишеш чорта; не можна гойдати порожню колицу, бо не спатиме менша сестричка; не можна лаятися, бо обсядуть злидні; не можна смітити хлібом, бо буде голод тощо. Перелік можна продовжувати. У чому сила таких сентенцій? У вірі дитини в зміст слова. Тут не просто суворе «не можна!», а мудро прокоментоване застереження, спрямоване на благополуччя дитини, яке так схоже на бабусині і мамині казки та приповідки. Ці маленькі народні моральні «табу» містять у собі сюжетну канву (як фольклорні та авторські художні твори).

Дитині достатньо розуму, щоб досягнути мамину заборону – не колихатися на стільчику. Вона знає: можна впасти і вдаритись, можна поламати стільчик, але ж можна і не впасти, і не поламати. І якщо у маминій присутності дитина її слухає, зважаючи на авторитет, то наодинці, як правило, буде робити так, як забажає. Адже загальновідомо, що діти в дошкільному і молодшому шкільному віці здебільшого чинять правильно під впливом дорослого, боячись покарання або бажаючи бути у його очах хорошим хлопчиком або доброю дівчинкою. І коли над ними не височить постать старшого як регулятора поведінки, то природні потреби дитини в діяльності, особливо ігровій, перемагають. Це є нормою для даного віку.

Народні педагоги знали цю особливість розвитку моральної свідомості дитини. Тому й виробили педагогічні методи та прийоми, які діяли навіть за умови відсутності дорослого. Вони викликали в свідомості дитини такі роздуми: «Чортик? Він невидимий і не знаєш, коли він є в хаті. Швидше всього, що завжди, і це він штовхає мене на негідні вчинки». «Молодшу сестричку жалко, адже я її люблю, вона крихітна. І хоч дуже хочеться хитнути коліску, щоб аж дістала стелі, проте сестричка плакатиме – не буду». «Цікаво було б потримати ластів'ятко в руках, але буду рябий, як Панько. Хлопці дражнитимуть сонечком. Не чіпатиму...» і т.п. Звичайно, народна педагогіка передбачала, що не всі діти керуватимуться у поведінці подібним табу. Відомо чимало народних методів покарання дитини. Покарання були не тільки «дубцем», а в першу чергу - словом. А слово, як відомо, дужче і довше болить. До трьохрічного віку дитину не карали.

У народному середовищі змалечку дитині прищеплювали почуття відповідальності за сказане і зроблене («Слово – не горобець, вилетить – не ввіймаєш», «Зробиш діло – гуляй сміло», «Добре діло – красить тіло» та ін.). Якщо ж людина порушувала правила народного співжиття і поводитися недостойно, то двері осель порядних людей перед нею зачинялися, вона ставала вигнанцем у своїй громаді. Спостерігаючи такі моральні санкції, діти з раннього віку, можливо, ще на підсвідомому рівні починали розуміти, що робиш зло не комусь, а насамперед собі. Від цього страждаєш ти і твої рідні. Так народна педагогіка, опираючись на звичаєве право і народну деонтологію, формувала моральну самосвідомість дитини засобами слова. К.Ушинський підкреслював, що цей незвичайний педагог не тільки навчає, а й навчає напрочуд легко, за якимось недосяжно полегшеним методом. Суть цього методу в прихованості педагогічного впливу за образами народної казки, прислів'я, приповідки, повір'я, примовки тощо. Педагогічний талант народу зумів найсуворіші моральні приписи перетворити на цікаву розповідь, яка ненав'язливо і непомітно через сюжетну канву фольклорного вислову або твору впливала на моральну свідомість дитини. В Біблії читаємо: Ісус Христос навчав віруючих притчами та проповідями, які спонукали людей мислити на моральні теми і робити певні висновки.

Отже, і народна, і християнська деонтологія, формуючи в моральній свідомості людини почуття морального обов'язку, сферу належної моральної поведінки, вбачали у слові водночас «...текст і підтекст, образ і думку, конкретне поняття і символ, ідею і форму, зміст і стиль, відбиток речей і їх першопочаток, по суті – еліксир творення нових понять і речей («родить у тридцятєро, у шістдесят і в сто раз»)» [4]. Але щоб усе це охопити, необхідно, щоб той, хто дивиться очима, бачив, а хто слухає, чув і розумів суть прихованої моральної сутності слова [6].

Безумовно, особисте життя, побут людини, народна педагогіка, головним виховним засобом якої був фольклор, християнська деонтологія, котра через притчі, молитви, зміст Біблії доводила моральні приписи до свідомості людей, стали джерельною базою художньої літератури, яка на теренах України виникла на початку II тисячоліття і назавжди стала одним з головних засобів формування моральної свідомості підрастаючого покоління.

Висновки... Виникнення людини розумної, здатної спілкуватися, безпосередньо пов'язане із зародженням свідомості, в якій сформувалися та відбилися її світоглядні уявлення. Свідомості поза мовою не існує, так як і мови поза свідомістю. Завдяки мові свідомість формується і розвивається не тільки як фізіологічне явище, а і як свідомий продукт життя суспільства.

У процесі практичної діяльності людина взаємодіє з навколишнім світом, вплив якого відбивається в її свідомості у вигляді живих вражень, образів, понять, які мають назви. У свідомості залишається слід від того, що на нас впливає. Цей слід і є нашими знаннями про світ, про наш особистий досвід, який узгоджується з пізнанням та досвідом інших людей. Знання і враження про дійсність існують у прихованому стані. В міру потреб вони оживають, виносяться у фокус свідомості. Цей процес відбувається під впливом зовнішнього подразника, найчастіше слова як сигналу сигналів. Слово – мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. Слово є найменшою смисловою одиницею мови. Це єдність відхилених і конкретних, загальних та індивідуальних, нейтральних та емоційно забарвлених значень, і нічим іншим його не заміниш.

Отже, на основі вивчення педагогічної спадщини українського народу та видатних педагогів, психологів, мовознавців, філософів ми стверджуємо, що вербальні засоби є причиною, фактором і наслідком розвитку морально-свідомої особистості. Завданням всіх, хто причетний до формування духовного світу підрастаючого покоління, є створення умов, за яких слово з уст політичної еліти, батьків, вихователів, підкріплене книжним словом, словом ЗМІ, одухотворене словом народної пісні, легенди, казки стає системоутворюючим фактором формування моральної свідомості особистості, щоб слово з простої назви явища чи ознаки, предмета чи істоти стало витвором духу, наповнилось моральним змістом, збудило моральні почуття, щоб усі, хто відповідає за виховання і розвиток підрастаючого покоління, словом творили добро і красу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2000. – 144 с.
2. Бех І. Д. Виховання підрастаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–14.

3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Библия. – К. : Геден, 1992. – 273 с.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 191 с.
6. Вовконич С. Слово: від Біблії до інформатики / С. Вовконич // Слово і час. – 1992. – № 12. – С. 68.
7. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 488 с.
8. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
9. Диб'як Н. М. До таємниці слова / Н. М. Диб'як // Дивослово. – 1995. – № 5–6. – С. 11–12.
10. Кононенко В. І. Сила слова / В. І. Кононенко. – К. : Радянська школа, 1976. – 205 с.
11. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть...» / П. П. Кононенко. – К. : Твім інтер, 1996. – 221 с.
12. Леонтьев А. М. Избранные психологические произведения / А. М. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – 317 с.
13. Малахов В. А. Етика : навч. посіб. / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
14. Малахов В. А. Культура і людська цілісність / В. А. Малахов. – К. : Наукова думка, 1984. – 117 с.
15. Плахтій В. І. Проблеми формування моральної свідомості дітей засобами народної педагогіки / В. І. Плахтій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2000. – № 2. – С. 15–19.
16. Плахтій В. І. Роль слова у формуванні моральної свідомості молодших школярів / В. І. Плахтій // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2001. – № 1. – С. 21–23.
17. Стельмахович М. І. Народна педагогіка / М. І. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
18. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки становлення / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Беркут, 1992. – 180 с.
19. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
20. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 5. – 639 с.
21. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 1. – С. 13.
22. Франко І. Я. Коли ще звірі говорили: Казки для дітей / І. Я. Франко // Повне зібрання творів : в 50 т. – К. : Український письменник, 1979. – Т. 20. – 312 с.
23. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Наукова думка, 2005. – 196 с.

Анотація

В.І.Слюзко

Роль вербальних средств в формировании нравственно-сознательной личности посредством народной педагогики

В статье рассмотрено систему вербальных средств и определены их место и роль в формировании нравственного сознания личности посредством народной педагогики.

Ключевые слова: народная педагогика, вербальные средства, нравственное сознание, формирование нравственного сознания, воспитание, субъекты воспитания, система воспитательной работы.

Summary

V.I.Slyuzko

The Role of Verbal Means in Forming the Foundations of Moral Conscious Personality Based on Folk Pedagogy

The article deals with the system of verbal and define their place and role in the formation of moral conscious personality based on folk pedagogy.

Key words: folk pedagogy, verbal means, moral consciousness, the formation of moral consciousness, upbringing, upbringing process, subjects of upbringing, the system of upbringing work.

Дата надходження статті: «З» вересня 2012 р.

УДК 378

О.Є.СМОЛІНСЬКА,

*докторант, кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Дрогобич Львівської області)*

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя в культурно-освітньому просторі педагогічного університету

У статті розглянуто проблему формування професійної ідентичності у її взаємодії з культурно-освітнім простором університету, його завданнями в сучасних соціально-економічних умовах. Також аналізується зв'язок процесу професійної ідентифікації зі становленням організаційної ідентичності як емоційного контакту особистостей студентів, викладачів та культурно-освітнього простору педагогічного університету.

Ключові слова: професійна ідентичність, культурно-освітній простір, педагогічний університет, ефективність роботи вчителя.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Результативність праці вчителя – поняття складне, оскільки для здійснення реальної оцінки його слід співвіднести із певними чітко визначеними критеріями, що, у свою чергу, теж є різноманітними. Так сучасні підходи до їх визначення, маючи позитивні, реальні обриси, зокрема критерії навченості, дозволяють більш-менш чітко оцінювати технологічність у роботі педагога як вміння керувати навчальною діяльністю дітей, здатність передавати інформацію у необхідному для засвоєння вигляді та формувати пов'язані з цією інформацією вміння та навички. Проте питання ефективності педагогічної діяльності не вичерпується тільки результатами навчання, оскільки навчання